

TRADISI PENGEBUMIAN KERANDA KAYU BALAK DI SABAH DARI
PERSPEKTIF ETNOARKEOLOGI

YUNUS SAUMAN SABIN

TESIS YANG DIKEMUKAKAN UNTUK MEMPEROLEH IJAZAH
DOKTOR FALSAFAH

INSTITUT ALAM DAN TAMADUN MELAYU
UNIVERSITI KEBANGSAAN MALAYSIA
BANGI

Penyelidikan ini dilakukan untuk mencari jawapan mengenai kewujudan keranda kayu balak di Sabah khususnya di Kinabatangan dan Segama. Aspek yang diambil kira ialah taburan keranda, pentarikhan dan kronologi, adat dan pantang larang sepanjang proses pembuatan dan pengebumian, persoalan fungsi dan jenis-jenis polahias serta makna perlambangan terhadap semua bentuk polahias keranda. Data-data tersebut kemudiannya digunakan untuk menjawab persoalan sejauhmana tradisi pengebumian keranda kayu balak di Sabah merupakan cerminan kepada falsafah dan pemikiran Orang Sungai di Kinabatangan dan Subpan di Segama. Pengkaji telah meneliti kesemua keranda kayu balak di kedua-dua kawasan yang berjumlah lebih dari 1000 buah keranda dari 9 buah tapak pengebumian melalui survei lapangan yang komprehensif selama 2 tahun. Sepanjang survei, pengkaji telah merakam dan melukis kesemua bentuk dan motif polahias keranda yang boleh dikategorikan kepada 5 jenis iaitu antropomorfik, zoomorfik, flora, geometrik dan stailistik. Pengkaji juga telah menyertai 2 proses pengebumian keranda yang masing-masing mewakili masyarakat Sungai di Kinabatangan dan Subpan di Segama. Di samping itu pengkaji juga membuat temuramah dengan individu tertentu yang difikirkan paling berpengetahuan tentang tradisi tersebut untuk mendapatkan maklumat mengenai adat dan pantang larang serta fungsi keranda dalam masyarakat. Memandangkan tidak kesemua jenis motif dapat dihuraikan oleh para informan, pengkaji menggunakan kaedah memadankan unsur-unsur yang wujud dalam *worldview* mereka dengan jenis motif yang digunakan sebagai polahias keranda. Keranda kayu balak merupakan salah satu artifak budaya kuno di Sabah yang digunakan secara berterusana semenjak 1300 tahun dahulu. Dengan menggunakan kaedah pentarikhan kronometrik dan pentarikhan relatif, pengkaji telah berjaya meletakkan tradisi pengebumian ini dalam kerangka sejarah kebudayaan di Sabah dengan jelas. Melalui data pentarikhan dan seriasi keranda juga menunjukkan bahawa tradisi ini bermula dari hilir Kinabatangan dan kemudian berkembang ke bahagian hulunya sementara di Segama pula, tradisi ini bermula di bahagian hulu dan berkembang ke bahagian hilir. Berdasarkan kepada data yang ditemui untuk kesemua persoalan yang diutarakan dalam tesis ini, nyatalah bahawa objek keranda kayu balak di Sabah merupakan cerminan kepada falsafah dan pemikiran masyarakat Dusun Sungai dan Subpan. Dengan itu tesis ini merupakan kajian yang paling komprehensif mengenai tradisi pengebumian keranda kayu balak di Sabah.

LOG COFFIN BURIAL TRADITION IN SABAH FROM ETHNOARCHAEOLOGICAL PERSPECTIVE

ABSTRACT

This research was done to find answers about the existence of the log-coffin in Sabah, particularly in Kinabatangan and Segama. Aspects to be considered are the distribution of the coffins, dating and chronology, the customs and taboos throughout the manufacturing process and the funerals, the question of function and types of decorative patterns and also the symbolic meaning significance to all forms of decorative patterns of the coffins. The data then can be used to answer all questions about the tradition of log-coffin burial in Sabah which reflect the philosophy and thinking of Orang Sungai community who lived in Kinabatangan and Subpan in Segama. The researcher has reviewed all log-coffins in the two areas totaling more than 1000 from the 9 burial sites through a comprehensive field survey for 2 years. During the survey, the researcher record and drew all shapes and motifs of coffin that can be categorized into 5 categories. They are of anthropomorphic, zoomorphic, floral, geometric and stylistic motifs. The researcher also participated in two coffin burial processes. Two burial processes have been observed representing Orang Sungai in Kinabatangan River and Subpan in Segama. In addition, the researcher also held interviews with individuals who have been deemed as the most knowledgeable about the traditions to obtain information about the customs and taboos and function of coffin in those societies. Given that not all kinds of motifs can be described by the informants, the researcher using the matching methods of those elements that exist in their worldview with the type of motif used as coffins' decorations. The log-coffin is one of the ancient cultural artifacts in Sabah that existed since 1300 years ago and still in use today. By using chronometric dating methods and relative dating, researcher have been able to put this burial tradition in the framework of cultural history of Sabah clearly. The dates as data and coffins seriation showed that this tradition started from the lower Kinabatangan and later expanded to the upper reaches of Kinabatangan while in Segama, this tradition began in the upper reaches and later expanded into the lower areas of Segama. Based on data found for all the questions raised in this thesis, it is obvious that log-coffins in Sabah is an explicit reflection of the philosophy and thoughts of Orang Sungai and Subpan societies. Therefore this thesis is the most comprehensive study of the log-coffin burial tradition in Sabah.

ISI KANDUNGAN

		Halaman
PENGAKUAN		ii
PENGHARGAAN		iii
ABSTRAK		iv
ABSTRACT		v
ISI KANDUNGAN		vi
SENARAI JADUAL		xiv
SENARAI GAMBAR		xvi
SENARAI GAMBARAJAH		xxiv
SENARAI PETA		xxvi
SENARAI SINGKATAN		xxvii
GLOSARI		xxix
BAB I	PENDAHULUAN	
1.1	Pengenalan	
1.2	Penyelidikan Arkeologi Di Lembah Kinabatangan Dan Segama	2
1.3	Permasalahan Kajian	11
1.4	Tujuan Kajian	12
1.5	Kepentingan Kajian	13
1.6	Hipotesis Kajian	15
1.7	Kaedah Penyelidikan	15
1.8	Skop Penyelidikan	18

UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDID
N IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI F
1.9	Kesimpulan	19
BAB II	KAWASAN KAJIAN DAN TABURAN KERANDA KAYU BALAK DI SABAH	
2.1	Pengenalan	21
2.2	Latar Belakang Geografi dan Penduduk	22
2.3	Latar Belakang Sejarah	29
2.4	Taburan Keranda Kayu Balak Di Sabah	34
2.4.1	Lembah Kinabatangan	37
	Gua Gomantong	38
	Agop Batu Tulug	39
	Kompleks Batu Supu	41
	Supu Kecil 1	42
	Supu Kecil 2	43
	Supu Besar	44
	Talaie 1	45
	Talaie 2	46
	Talaie 3	47
	Talaie 4	57
	Talaie 5	48
	Talaie 6	49
	Talaie 7	50
	Sapa Tareng Dalam	52
	Sapa Tareng Luar	53
	Sapa Tareng Tinggi	54
	Agop Pungit	55
	Agop Sarupi	56
2.4.2	Lembah Segama	58
	Kompleks Gua Tapadong	58
	Kuala Danum	60
	Kuala Sungai Kalisun	60
	Batu Balos	61
2.4.3	Gua Madai	63
2.4.4	Baturong	64
2.4.5	Gua Sipit	66
2.4.6	Melanta Tutup	67
2.5	Kesimpulan	68
BAB III	PROSES PEMBUATAN DAN PRAKTIS PENGEBUMIAN	
UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKA
ORIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PEN

UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDID
N IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI F
3.1	Pengenalan	69
3.2	Pemilihan dan Pengambilan Kayu	71
3.3	Proses Pembuatan dan Penyediaan Keranda	75
3.4	Proses Peletakan Keranda Ke Dalam Gua	83
3.5	Adat Pasca Pengebumian	89
3.6	Cara Peletakan Keranda Ke Dalam Gua	91
	3.6.1 Berpangkin	91
	Pangkin 4 tiang	92
	Pangkin 2 tiang	93
	Jenis-jenis tiang dan batang pangkin	94
	Pangkin tanpa tiang	96
	3.6.2 Tanpa Pangkin	97
3.7	Penggunaan Penanda Kubur	99
3.8	Objek Iringan Pengebumian	102
3.9	Kesimpulan	105
BAB IV	FUNGSI KERANDA KAYU BALAK	
4.1	Pengenalan	109
4.2	Keranda Sebagai Objek Pengebumian Utama	111
4.3	Keranda Sebagai Bekas Penyimpanan Objek Pengebumian	115
4.4	Keranda Sebagai Penghubung Kepada Kuasa-kuasa Ghaib dan Alam Akhirat	117
4.5	Keranda Sebagai Simbol Status	119
4.6	Keranda Sebagai Hantaran Perkahwinan	121
4.7	Keranda Sebagai Tanda Pemilikan Sesuatu Tempat	124
4.8	Keranda Sebagai Ekspresi Seni	125
4.9	Keranda Sebagai Satu Dokumen	126
UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKA
DRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PEN

		x
UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDID
N IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI F
6.4.1	Polahias Figura	162
	Motif Kepala Seladang	163
	Motif Kepala Kijang	174
	Motif Ular	179
	Motif Cicak Atau Buaya	181
	Motif Wajah Manusia	185
	Motif <i>Tinrukut-rukut</i>	187
6.4.2	Polahias Ukiran Gambar	188
	Motif Flora	189
	Motif Pucuk Rebung	189
	Motif Paku-pakis	193
	Motif Bunga	197
	Motif Buah dan Biji Bertunas	198
	Motif Zoomorfik	199
	Motif Burung	200
	Motif Cicak atau Buaya	205
	Motif Labi-labi	207
	Motif Ular	208
	Motif Antropomorfik	211
	Makna Perlambangan Motif Manusia	214
	Motif Geometrik	219
	Motif Huruf 'V'	219
	Motif Huruf 'S' Terbalik	220
	Motif Bulatan Bertitik Tengah	221
	Motif Segi Empat	223
	Motif Mata Gergaji dan Gigi	223
	Motif Tangga	226
6.5	Kesimpulan	226
BAB VII	PENTARIKHAN DAN KRONOLOGI KERANDA KAYU BALAK	
7.1	Pengenalan	250
7.2	Kaedah Analisis	251
7.2.1	Kaedah Seriasi	252
	Perubahan Bentuk Keratan Rentas Keranda	254
	Perubahan Bentuk Bahagian Pemegang Keranda	259
7.2.2	Kaedah Kronometrik	264
	Pentarikhan Tapak Agop Batu Tulug	266
	Pentarikhan Tapak Kompleks Batu Supu	267
	Pentarikhan Tapak Agop Sarupi	269
	Pentarikhan Di Lembah Segama	271
UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKA
ORIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PEN

		XI
UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDID
N IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI F
	Pentarikhan Tapak-tapak Lain Di Sabah	271
7.3	Kepentingan Analisis	272
7.4	Kesimpulan	273
BAB VIII	RUMUSAN DAN PENUTUP	276
8.1	Pengenalan	
8.2	Apa, siapa dan kenapa	276
8.3	Kepercayaan dan falsafah	278
8.4	Penzamanan dan pergerakan tradisi dalam konteks Lembah Kinabatangan dan Segama	282
8.5	Tradisi pengebumian keranda kayu balak dan kewujudan kelas dalam masyarakat	286
8.6	Kesimpulan	288
RUJUKAN		290
LAMPIRAN A		
	Lakaran bentuk sebahagian daripada keranda kayu balak di Lembah Kinabatangan dan Segama.	301
UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKA
DRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PEN

SENARAI JADUAL

No. Jadual		Halaman
2.1	Jumlah keranda kayu balak mengikut tapak pengebumian gua di Sabah	36
5.1	Fasa-fasa Kajian Lapangan di Kinabatangan dan Segama	136
5.2	Taburan bentuk keratan rentas bahagian belahan bawah keranda di Lembah Kinabatangan dan Lembah Segama	142
5.3	Kehadiran dan bentuk bahagian pemegang keranda berdasarkan kepada tapak-tapak gua di Kinabatangan dan Segama	156
6.1	Jenis dan taburan motif lingkaran pucuk paku muda di Kinabatangan dan Segama	167
7.2	Pengelompokan keranda kayu balak di Kinabatangan	265
7.3	berdasarkan kepada keratan rentas	
7.4	Perbandingan perkembangan keranda antara Kinabatangan dengan Segama berdasarkan kepada fasa	270
7.5	Ciri-ciri keratan rentas dan pemegang keranda mengikut fasa di Kinabatangan dan Segama	270
7.6	Perubahan bahagian pemegang keranda berdasarkan kepada fasa	271
7.7	Hasil pentarikan radiokarbon untuk tapak pengebumian keranda kayu balak di Agop Batu Tulug	274
7.8	Hasil pentarikan radiokarbon untuk tapak pengebumian keranda kayu balak di Kompleks Batu Supu	275
7.9	Hasil pentarikan radiokarbon untuk tapak pengebumian keranda kayu balak di Lembah Segama	277
7.10	Hasil pentarikan radiokarbon untuk tapak pengebumian keranda kayu balak di Lembah Segama	279
	Hasil pentarikan radiokarbon untuk tapak pengebumian keranda kayu balak di Madai-Baturong, Segarong dan Melanta Tutup	279

SENARAI GAMBAR

Gambar		Halaman
2.1	Singkapan batu kapur Gua Batu Tulug pada hari ini	43
2.2	Keadaan keranda kayu balak di Supu Kecil 1	
2.3	Keadaan di Supu Kecil 2 dan kerandanya	44
2.4	Keadaan keranda di Supu Besar yang telah rosak	47
2.5	Pengkaji bersama keranda yang berselerak di Agop Talaie 1	45
2.6	Agop Talaie 3 dan kerandanya	48
2.7	Keadaan sebahagian keranda di Agop Talaie 5 yang terganggu dan rosak	49
2.8	Sebahagian daripada keranda-keranda di Agop Talaie 6	50
2.9	Keadaan tapak Agop Talaie 7 dan kerandanya yang berselerak bersama lubang kesan penggalian pencari harta karun	52
2.10	Sisa rangka manusia yang masih berada di dalam salah sebuah keranda di Agop Talaie 7	52
2.11	Keadaan salah sebuah keranda yang telah terganggu di Sapa Tareng Dalam	53
2.12	Keadaan sebahagian keranda di Sapa Tareng Luar	54
2.13	Keadaan gua di Sapa Tareng Tinggi dan kedudukan salah satu bilah keranda	55
2.14	Keadaan di Agop Pungit dan kerandanya	56
2.15	Keadaan keranda yang berterabur di Agop Sarupi 3	58
2.16	Contoh kayu pasak keranda yang mempunyai rekod nama si mati	58
2.17	Pengkaji bersama beberapa buah keranda di Agop Samang Buat	60

UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDID
N IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI F
2.18	Keranda di Kuala Danum, di seberang Sungai Danum, bersebelahan dengan Borneo Rainforest Lodge	61
2.19	Tapak pengebumian di Kuala Sungai Kalisun bersama keranda yang bertaburan di atas lantai	62
2.20	Tapak pengebumian Batu Balas. Kelihatan keranda diletakkan secara bertindih-tindih kerana ruang yang terhad	63
2.21	Keranda kayu balak di tapak Baturong (Harrisson dan Harrisson 1969-70)	67
2.22	Tapak Gua Sipit dan kerandanya (Harrisson dan Harrisson, 1969-70)	68
3.1a	Contoh keranda yang tidak mempunyai 'lidah' keranda di Agop Lintang 3, Gua Batu Tulug	75
3.1b	Contoh keranda yang tidak mempunyai 'lidah' keranda di Tapadong	75
3.2	Keranda separa siap yang diletakkan di kawasan semak di belakang rumah di Kampung Tongod, Kinabatangan	80
3.3	Keranda yang sudah siap untuk digunakan diletakkan di bawah rumah di Kampung Pinangah, Ulu Kinabatangan pada hari ini	80
3.4	Contoh keranda yang mempunyai lubang air mayat	83
3.5	Tiang pangkin yang mewakili jantina lelaki dan wanita di Agop Talaie 1	86
3.6	Cara membawa masuk keranda ke dalam gua di Agop Batu Balas	90
3.7	Contoh pengebumian keranda di dalam tanah yang diamalkan oleh masyarakat Kg. Minusuh di Ulu Kinabatangan	92
3.8	Contoh peletakan keranda berpangkin tanpa menggunakan tiang di Agop Lintang 3, Gua Batu Tulug	97
3.9	Sebahagian daripada tiang dan batang pangkin di Sapa Tareng yang digunakan untuk sebuah keranda sahaja tetapi telah rebah dan kerandanya juga jatuh ke tanah	98

UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS
N IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS
3.10	Contoh peletakan keranda menggunakan 2 tiang sahaja. Ia terdapat di Gua Batu Tulug, Kinabatangan dan telah dibaik pulih pihak Muzium Sabah mengikut kedudukan asal		99
3.11	Keadaan keranda-keranda di Supu Kecil 1 yang pada asalnya berpangkin tetapi telah runtuh		101
3.12	Keadaan keranda-keranda di Agop Ujung, kompleks Batu Supu Kinabatangan		102
3.13	Cara peletakan keranda tanpa pangkin di Agop Dimunduk Gua Batu Tulug		103
3.14	Cara peletakan keranda tanpa menggunakan pangkin di Miasias Kinabatangan		104
3.15	Antara contoh penanda kubur yang diletakkan di hadapan pintu masuk gua di Agop Sawat, Gua Batu Tulug		105
3.16	Pengkaji bersama beberapa keranda di Kampung Langga, Ulu Pinangah yang memperlihatkan penggunaan tanda salib sebagai menandakan bahawa mereka adalah penganut agama Kristian		106
3.17	Contoh objek perhiasan yang disertakan dalam pengebumian di Agop Talaie 5 pada zaman tradisional		108
3.18	Contoh objek iringan pengebumian di Kampung Langga pada zaman moden ini		109
3.19	Penggunaan pasak keranda di Agop Sarupi		109
4.1	Keranda-keranda kayu balak di tapak Kuala Sungai Kalisun bersama sebuah tempayan yang juga digunakan sebagai wadah dalam pengebumian sekunder		120
4.2	Keranda bersaiz kecil yang mempunyai banyak pecahan tembikar tanah di dalamnya yang mungkin menggambarkan fungsinya sebagai bekas penyimpanan objek pengebumian		121
4.3	Tempayan yang digunakan untuk pengebumian sekunder di Gua Manunggul, Palawan, Filipina. Figura di bahagian atas penutup merupakan simbol pelayaran roh si mati dari alam dunia ke alam kematian (Jocano, 1975)		123
4.4a	Contoh keranda yang telah siap diukir sepenuhnya		126

UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDID
N IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI F
4.4b	Contoh keranda yang tidak siap diukir tetapi telah digunakan untuk pengebumian	126
5.1	Contoh penutup keranda yang berkeratan rentas melengkung secara sekata	143
5.2	Contoh penutup keranda yang berkeratan rentas bentuk segitiga di Agop Sarupi	144
5.3	Menunjukkan keranda yang mempunyai bahagian bumbung yang rata	146
5.4	Contoh bahagian badan keranda yang berjalur dan berukir berorientasikan jalur dari Agop Miasias, Kinabatangan	147
5.5	Contoh bahagian badan keranda yang berjalur tetapi tiada ukiran dari tapak Agop Lintanga 1, Agop Batu Tulug	147
5.6	Bahagian hujung badan keranda yang memperlihatkan figura hujung tanduk seladang dan juga takikan tepi	149
5.7	Bahagian hujung badan keranda yang bertingkat dan berukir sementara bahagian badan utamanya tidak berukir meskipun ia mempunyai bentuk jalur yang secara relatifnya lebar	150
5.8	Bahagian lidah keranda yang bertingkat dan berbentuk seperti lidah yang terjelir	152
5.9	Bahagian lidah keranda yang berbentuk seperti bahagian muncung kepala labi-labi	153
5.10	Contoh bahagian pemegang keranda yang berbentuk seperti beruti di Agop Sarupi, Kuala Kuamut, Kinabatangan	154
5.11	Keranda di Samang Buat 2 yang mempunyai figura kepala kijang di kedua-dua hujung belahan bawah keranda	155
5.12	Jenis keranda yang mempunyai bahagian pemegang bersama figura	156
6.1	Gambar menunjukkan bahagian permukaan keranda setelah dibersihkan yang telah terhakis disebabkan oleh titisan air dari siling gua dan juga timbunan najis kelawar dan burung layang-layang	162

UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDID
N IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI F
6.2	Keranda di Agop Sawat, Gua Batu Tulug yang sepatutnya mempunyai figura kepala seladang tetapi telah dipotong oleh manusia sebagai bukti bahawa keranda-keranda tersebut mengalami gangguan	163
6.3	Gambar menunjukkan pola peletakkan polahias keranda. Ini merupakan contoh keranda yang dijumpai di Agop Miasias Kinabatangan	164
6.4	Figura kepala seladang jenis FS 1a	168
6.5	Figura kepala seladang jenis FS 1b	169
6.6	Figura kepala seladang jenis FS 1c	169
6.7	Figura kepala seladang jenis FS2	170
6.8	Figura kepala seladang jenis FS3a	171
6.9	Figura kepala seladang jenis FS3b	171
6.10	Figura kepala seladang jenis FS4a	172
6.11	Figura kepala seladang jenis FS4b	173
6.12	Figura kepala seladang jenis FS5a	174
6.13	Figura kepala seladang jenis FS5b	175
6.14	Figura jenis FS6	175
6.15	Figura kepala seladang jenis FS7	176
6.16	Figura kepala seladang jenis FS8	177
6.17	Figura kepala seladang jenis FS9	177
6.18a	Figura kepala kijang di tapak pengebumian Agop Samang Buat 2, Segama	180
6.18b	Contoh lain kepada figura kepala kijang di Agop Samang Buat 2, Lembah Segama	181
6.19	Figura bermotif 2 ekor ular yang berfungsi sebagai pembahagi segmen kiri dan kanan polahias keranda di Agop Sawat, Agop Batu Tulug, Kinabatangan	185
UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKA
ORIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PEN

UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDID
N IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI F
6.20	Figura kepala ular di Agop Miasias, Kinabatangan	186
6.21	Contoh variasi motif figura kepala ular di Agop Miasias Kinabatangan	186
6.22a	Figura bermotif cicak atau buaya yang terdapat di bahagian pemegang keranda di Agop Talaie, Kompleks Batu Supu, Kinabatangan, Sabah	187
6.22b	Figura pahatan timbul bermotif buaya yang ditemui di Agop Samang Buat 2, Lembah Segama	188
6.22c	Figura bermotif cicak atau buaya di Agop Samang Buat 2, Lembah Segama	188
6.23	Figura motif mulut buaya ternganga yang terhasil daripada cantuman 2 bilah keranda di kebanyakan tapak di Kinabatangan dan Segama	189
6.24	Menunjukkan pahatan timbul bermotifkan cicak atau buaya pada penutup keranda kayu balak di Sagada, Filipina	190
6.25	.Menunjukkan wajah (a) dan bahagian sisi (b) figura wajah manusia yang diukir di bahagian hujung tangkai keranda di Agop Sawat, Batu Tulug	191
6.26	Motif muka tinrukut-rukut di Agop Sawat, Gua Batu Tulug	192
6.27	Gambar menunjukkan seekor tinrukut-rukut yang sebenar	193
6.28	Menunjukkan cara peletakan motif pucuk rebung di bahagian sisi keranda yang ditemui di Gua Sapa Tareng Luar di kompleks Batu Supu, Sungai Kinabatangan	195
6.29	Menunjukkan cara peletakan motif pucuk rebung di bahagian hujung badan utama keranda yang ditemui di Gua Sapa Tareng Luar di kompleks Batu Supu, Sungai Kinabatangan	195
6.30	Motif pucuk rebung yang dipenuhi dengan garisan-garisan lurus	197
6.31	Motif pucuk rebung bergarisan yang disusun di bahagian atas badan keranda	197
6.32	Motif lingkaran pucuk paku yang dijadikan penghiar bahagian hujung badan keranda di Agop Talaie 1, Batu Supu	200

UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDID
N IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI F
6.33a	Motif burung yang berada di kiri dan kanan seorang bobolian seakan-akan mempunyai hubungan yang istimewa	207
6.33b	Motif burung yang berada di kiri dan kanan seorang bobolian seakan-akan mempunyai hubungan yang istimewa	208
6.33c	Motif burung yang simple yang ditemui di Agop Sawat, Batu Tulug	209
6.34	Contoh motif cicak ataupun buaya yang telah distailistikkan yang menjadi polahias keranda kayu balak di Agop Talaie 1, Batu Supu, Kinabatangan	211
6.35	Contoh ukiran gambar bermotif ular di Agop Talaie 1, Batu Supu	215
6.36	Menunjukkan variasi motif huruf 'V' di Kinabatangan dan Segama	227
6.37	Motif huruf 'S' terbalik di Agop Sawat, Batu Tulug (a) dan Agop Miasias (b)	228
6.38a	Motif bulatan bertitik tengah yang dijadikan sebagai polahias bahagian pemegang keranda di Agop Samang Buat 2, Segama	229
6.38b	Motif bulatan bertitik tengah yang dijadikan sebagai polahias bahagian pemegang keranda di Agop Samang Buat 2, Segama	229
6.38c	Motif bulatan bertitik tengah yang dijadikan sebagai polahias bahagian pemegang keranda di Agop Samang Buat 2, Segama	230
6.39	Motif empat segi yang hampir-hampir terhakis kesemuanya di Agop Sawat, Batu Tulug	231
6.40	Motif mata gergaji yang dijadikan sebagai polahias di bahagian sisi keranda	232
6.41	Motif mata gergaji bersaiz besar yang dijadikan sebagai polahias bahagian hujung badan keranda sehingga ia kelihatan seperti takikan	232
6.42a	Motif mata gergaji yang berfungsi sebagai gigi kepada figura kepala buaya yang dijumpai di Agop Talaie 1, Batu Supu, Kinabatangan	233
6.42b	Motif mata gergaji yang dijadikan sebagai polahias bentuk gigi kepada figura kepala seladang yang ditemui di Agop Miasias,	233
UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKA
DRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PEN

Kinabatangan

6.43	Menunjukkan motif mata gergaji yang menjadi pembahagi dan sempadan segmen polahias antara bahagian kepala dan kaki keranda di Agop Sawat, Batu Tulug	234
7.1	Contoh keranda di Agop Batu Tulug yang mempunyai keratan rentas membulat	263
7.2	Contoh penutup keranda yang berbentuk segitiga di Agop Sarupi	263
7.3	Contoh bentuk keranda yang digunakan pada hari ini oleh Orang Sungai di Pinangah, Ulu Kinabatangan. Ciri-cirinya asasnya ialah dasar yang rata, keratan rentas penutup bentuk segitiga dan pemegang bentuk beruti lurus	264
7.4	Bentuk bahagian 'lidah' keranda di Agop Batu Tulug dan Kompleks Batu Supu yang lebih lebar berbanding di Agop Sarupi	268
7.5	Bentuk bahagian 'lidah' keranda di Agop Sarupi yang lebih kecil	268

No. Rajah

SENARAI ILUSTRASI

Halaman

3.1	Pelan asas sebuah rumah tradisional orang Dusun Sungai dan Subpan yang menunjukkan kedudukan kindik, ruang utama, surui dan tukad abai	84
5.1	Bentuk asas keranda	138
5.2	Bentuk-bentuk keratan rentas penutup keranda	144
5.3	Jenis bahagian badan penutup keranda yang tidak mempunyai sebarang ukiran polahias	145
6.1	Jenis-jenis keratan rentas keranda kayu balak di Kinabatangan dan Segama	162
6.2	Variasi motif lingkaran pucuk paku-pakis sebagai polahias keranda kayu balak di Kinabatangan dan Segama	237
6.3	Variasi motif dahan paku-pakis sebagai polahias keranda kayu balak di Kinabatangan dan Segama	238
6.4a	Variasi motif pokok paku-pakis sebagai polahias keranda kayu balak di Kinabatangan dan Segama daripada mudah ke kompleks	239
6.4b	Variasi motif pokok paku-pakis yang lebih kompleks	240
6.5a	Motif daun paku-pakis bertangkai dengan orientasi penyusunan yang tidak teratur	241
6.5b	Motif daun pakis bercabang daripada bentuk mudah ke lebih kompleks	241
6.6a	Variasi motif bunga yang menjadi polahias keranda di Miasias, Batu Supu dan Batu Tulug	242
6.6b	Variasi motif bunga yang menjadi polahias keranda di Miasias dan Talaie 1	243
6.7	Variasi motif buah dan biji bertunas	244
6.8	Motiflabi-labi dari tapak Agop Talaie 1, Batu Supu	245
6.9	Variasi motif manusia sedang berdoa dari tapak Agop Batu Tulug	246

UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDID
N IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI F
	(i) dan (ii) sementara (iii) datang dari tapak Kuala Sungai Kalisun, Segama	
6.10	Motif manusia sedang berdoa dari tapak Agop Talaie 1 yang lebih sempuma	247
6.11	Motif manusia sedang duduk di atas takhta dengan mahkota di atas kepalanya, menggambarkan seorang ketua masyarakat. Dijumpai di Agop Talaie 1, Batu Supu	248
6.12	Motif manusia sedang memikul tempayan di bahu kanannya	249
6.13	Motif manusia sedang memikul tempayan di bahu kanannya Hampir sama dengan gambarajah 6.12 Cuma tempayannya lebih sempuma	250
6.14	Motif manusia sedang memikul anak di sebelah bahu kanannya sementara tangan kirinya menjinjing tembikar secara terbalik	251
6.15	Motif manusia sedang memikul tempayan di sebelah bahu kanannya sementara tangan kirinya menjinjing kepala manusia	252
6.16	Motif manusia di samping motif cicak di sebelah kanannya	253
6.17	Motif manusia di samping motif cicak dan seekor burung kecil di sebelah kanannya	254
6.18	Motif manusia bersama 2 ekor burung di kiri dan kanannya Berdasarkan kepada perhiasan telinganya, ia adalah seorang perempuan dan mungkin bobolian	255
6.19	Satu lagi variasi motif manusia bersama 2 ekor burung di kiri dan kanannya sementara sebatang lembing dihalakan ke bahagian pinggangnya	256
6.20	Jenis-jenis motif anak tangga di Kinabatangan dan Segama	257
7.1	Struktur permasalahan kaedah pentarikhan radiokarbon terhadap keranda kayu balak	273

SENARAI SINGKATAN

A.D.	Anno Domini
ANU	Australian National University
BC	Before Century
Bil.	Bilangan
BIPPA	Bulletin of the Indo Pasific Prehistory Association
BMJ	Brunei Museum Journal
BNBH	British North Borneo Herald
BNBCC	British North Borneo Chartered Company
BNBC	British North Borneo Company
BNB	British North Borneo
BP	Before Present
Bt.	Batu
FMJ	Federation Museum Journal
G.	Gunung
IAAM	Ikatan Ahli Arkeologi Malaysia
JAM	Jurnal Arkeologi Malaysia
Jil.	Jilid
JKKK	Jawatan Kuasa Kemajuan Kampung
JMBRAS	Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society
IMA	Jabatan Muzium dan Antikuiti
IM M	Jabatan Muzium Malaysia
JWN	Jabatan Warisan Negara
KAN	Ketua Anak Negeri
Kg.	Kampung
KK.	Ketua Kampung
NBCA	North Borneo Central Archives
OKK	Orang Kaya Kaya
Sg.	Sungai
SMJ	Sarawak Museum Journal

UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDID
N IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI F
SM	Sentimeter	
SSJ	Sabah Society Journal	
UKM	Universiti Kebangsaan Malaysia	
UMS	Universiti Malaysia Sabah	
UM	Universiti Malaya	
UPSI	Universiti Pendidikan Sultan Idris	
USM	Universiti Sains Malaysia	
WKAN	Wakil Ketua Anak Negeri	
YS	Yayasan Sabah	

GLOSARI

Alitang	dapur khas yang dibina untuk si balu yang keseorangan menjaga mayat suaminya
Bobolian / bobohizan	dukun dan pawang
Paabus	mengeluarkan
Pountiba	duduk berhadap-hadapan
Kindik	bilik yang terletak di bahagian belakang rumah tetapi tidak dipisahkan oleh dinding dengan ruang utama rumah
Komburongoh	alat yang digunakan oleh bobolian dalam upacara pengebumian, biasanya ia berbentuk tasbih yang diperbuat daripada campuran batu, kayu, buah kayu tulang dan sebagainya yang dianggap pelik dan mempunyai semangat
Kuruyowon	upacara awal adat membawa mayat ke dalam gua oleh golongan kurang berada
Lapau tulang	bayaran denda 2 kali ganda kerana melanggar adat
Lulub / baduk	bulu pokok kabung yang menyerupai kapas
Mabus	keluar
Magalang	mengasingkan diri atau berkhawat
Mangaratob	menjamu roh si mati yang dipercayai datang ke rumah
Marker device	penanda kubur daripada batang kayu bertakik
Mengulid	berkabung
Mongingito	melihat dengan cara menilik
Moniniou	memujuk
Monoburi	adat mrnghalau roh jahat dengan meniup seruling dari tapak kubur ke rumah
Pagasak	kayu pasak

UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI PENDID
N IDRIS	UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS	UNIVERSITI F
Pantaladan	adat memasang api di sepanjang jalan dari pangkalan ke rumah si mati	
Sogit	denda kerana melanggar sesuatu adat	
Surui	ruang beranda yang mempunyai dinding	
Tombulayang	kain yang dijadikan bendera	
Tukad Abai	tangga anjung, biasanya bersaiz besar	
Tundunan	berganda	
Tungkasulid	melanggar adat	
Uroos	adat larangan berbicara perkara yang menyeronokkan	